

3 KGAOLO YA BORARO

3.1 KGOLO LE TŠWETŠOPELE YA DITAODIŠO-SENGWALO TŠA SEFORA

3.2 MATSENO

Ge go yo sekasekwa kgolo le tšwetšopele ya ditaodišo tša Mafora mo kgaolong ye, ga go yo lebelelwa histori ya ditaodišo tša Mafora fela, eupša go yo hlokomelwa histori ya taodišo ge e nepiša kgolo le tšwetšopele ya ditaodišo tša Mafora ka gobane Mafora ke ona a thomilego tirišo ya lereo le la (*essai*) taodišo. Dingwalo tša bona ke tšona go bonwago di le kaone go phala tša merafe ye mengwe ge go etla dingwalong tša ditaodišo.

Bjalo ka ge maikemišetšomagolo a nyakišišo ye e le go nyakišiša ditaodišosengwalo tša Sepedi go lemogilwe gore khuetšo ye kgolo ya ditaodišosengwalo tšeo tša Sepedi e tšwa go ditaodišosengwalo tša Seisimane. Seo se bonala kudu ka gore bontši bja ditaodišosengwalo tša Sepedi bo theilwe godimo ga ditaodišosengwalo tša Seisimane.

Sepedi ke ye nngwe ya dipolelo tša Afrika. Ke ka lebaka leo go lego bohlokwa go lekola gore bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba thomile bjang le gona neng go ngwala mohuta wo wa sengwalo.

Heilker (1996:13) ge a hlaloša ditaba tša histori ya taodišo bjalo ka ge e tšweleditšwe merafeng ye mengwe, o re le ge go šetše go amogetšwe ke banyakišiši ka boati gore Montaigne ke tatagoditaodišo tša sebjale, go ya ka sengwalo sa gagwe sa *Essais* ngwageng wa 1580, go swanetše gwa lemogwa gore pele ga ge a ka dira seo, go be go šetše go tšweletše borateori ba mmalwa bao ba ngwadilego go tlala seatla ka taodišo, e lego taba yeo e laetšago gabotse gore Montaigne ga se yena mohlodi wa ditaodišo go ya le ka mo banyakišiši ba bangwe ba ba šetšego ba akantšwe.

Bona borateori bao ba bontšhitše ka bohlatse bjo bo lego mahlong ka go laetša tswalano magareng ga taodišo le dingwalo tše dingwe tša kanegelo gomme ba bangwe ba bona ba tloge ba utolla go tswalwa ga taodišo le tšwetšopele ya yona merafong ye mengwe ntle le Mafora. Ge a tiiša ditaba tšeo, Heilker (1996:13) o re:

Although the quality of their accounts sometimes seems to border on the capricious and dubious, scholars have presented a remarkable array of possible literary ancestors for Montaigne and the essay. As with any family history, there are surely some inaccuracies; but, also like any family

history, these stories of the essay's origins probably contain some measure of truth at their cores. Because of their varying levels of veracity, these stories combine to offer us a colourful portrait of the essay's misty life before Montaigne.

Polelo ye e hlaloša gabotse gore ka ntle le Montaigne go bile le bakgodi ba moriti sengwalong sa mohuta wo. Seo se ka bego se bile gona goba se diragetše, go ya ka Heilker, ke taba yeo e tlwaelegilego historing ye nngwe le ye nngwe ya dingwalo, ya gore go tšame go eba le diphošwana mo le mola. Seo se kgotsofatšago gona historing yeo ya taodišo, ke gore nnete ya setšo sa taodišo yona e tšweletše. Go ya ka tlhalošo ya rateori yo go laetša gabotse gore go bile le mathata a go ka hlatha taodišo gabotse mehleng ya pele ga Montaigne. Seo se gatelela gore taodišo e be e le gona fela e sa tšweletšwe gabotse.

Bontši bja borateori, go akaretšwa le Phillip Lopate, ba gatelela gore taodišo e bonagetše bogologolo mehleng ya klasiki ya Roma le Gerike le naga ya Engelane.

Dobrèe (1946:7) o thekga ditaba tšeo ka go fo re:

...the essay, a friendly, personal, informal piece of writing about anything you like, has existed from at least as early as the gay writings of Lucian in the second century B.C.

Polelo ye ya Dobrèe e tletše lesedi kudu ka gobane le ge dikgopolo tša gagwe mabapi le taodišo e le tšeo di akaretšago, di thušitše borateori ba bantši ka go ba fa tsela ye kaone ya go senka ditaodišo.

Holman (1972:205) ge a tšwela pele o hlaloša ka fao taodišosengwalo e ilego ya amogelwa ke dinaga tše dingwe go tloga mola e hlangwago Fora. E amogetšwe ke dinaga tše di latelago, e lego Engelane, Jeremane, Amerika go akaretšwa le ke dinaga tša Afrika gammogo le Bopedi.

Maikemišetšo a karolwana ya nyakišišo ye, ke go hlaloša ka ga mediro ya ditaodišo tša Mafora ka ge ba tumile kudu mo mohutangwalong wo gagolo ge go balwa ditaodišo tša Michael de Montaigne. Mo go bangwadi ba ditaodišo tša Mafora, Michael de Montaigne o bonwa bjalo ka mongwalataodišo wa go tuma lefaseng ka bophara. Ka go realo, karolwana ye ya nyakišišo e ya go šala

mediro yeo ya gagwe morago go feta ya bangwalataodišo ba bangwe ba Mafora. Ke go re, tlhalošo ya ditaodišo tša Montaigne e ya go emela tlhalošo ya ditaodišo tša Mafora ka kakaretšo. Ka gona taodišo ya Mafora e yo bolelwa go lebeletšwe mešomo ya Michael de Montaigne.

3.3 DITAODIŠO TŠA MICHAEL DE MONTAIGNE

Dobrée (1946:7) o bolela gore mediro ya bokgabo ya Lucian e lebane le ditaodišo. Ka mantšu a mangwe taba yeo e hlaloša gore mohutangwalo wo o thomile go ngwalwa la mathomo ke Lucian mo ngwagakgolong wa bobedi pele ga Kriste. Efela ge e le lereo le la taodišo la *'essai'* le thomile go dirišwa ke mmetli wa lona, Montaigne, go ya ka fao le tsebegago ka gona lehono, ge a gatiša kgoboketšo ya ditaodišo tše a go di ngwala ka 1580. Montaigne o ngwadile kudu, ka ditaba tše di amago yena ka boyena. Ka go realo, go ka thwe, o be a ngwala ditaodišoboitaodišo.

O thomile ka go itebelela, a inyakišiša gomme a ngwala ka seo a ikhwetšago a le sona. Dobrée (1946:8) o tiiša seo ka go re *'I am myself the subject of my book'*. Polelo ye e nepiša mmadi yoo a tlogo bala taodišo ye. Go na le kgonagalo ya gore a ka no be a kgethile go botša mmadi gore o leka go ngwala ditaba tše di mo amago. Mediro yeo ya gagwe e ile ya tuma kudu dingwalong tša Seisimane. Ke ka fao ka 1600 Sir William Cornwallis a gatišitšego kgoboketšo ya

ditaodišo ya go bitšwa *Essays* (1600) ka tsela ya go swana le yela ya Montaigne. Go iša pele o tsopotše Montaigne ka go re '*I write therefore for myself, and myself profits from my writings*'.

Ditaodišosengwalo tše tša Montaigne di hueditše le balaodiši ba bangwe ba polelo ya Seisimane ba go swana le Bacon, Lord Verulum le Cowley. Ge go hlokomelwa ditaodišosengwalo tša Cowley go bonagala gore di kgauswi kudu le tša Montaigne go feta tša Bacon. Ka lehlakoreng le lengwe go lemogwa gore tumo ya molaodiši wa bogologolo wa Seisimane, Lamb, e tšweleletše ka marota go feta le ya Montaigne. Sona seo ke sešupo sa gore Montaigne o be a na le khuetšo ye maatla mo ditaodišosengwalo tša Seisimane. Ke ka fao go sa makatšego ge borateori ba Seisimane ba bapetša mediro ya Montaigne le ya Seisimane. Ka go realo, Michael de Montaigne (1533-1592) ke yo bohlokwahlokwa dingwalong tša ditaodišo tša ditšhabatšhaba. Epstein (1997:17) o tiiša kgonthe ya taba yeo ka go re:

Michael de Montaigne (1533-1592) put the capital I, the first person, into literature, and while he was at it also invented the essay. When he took up the writing of his Essays, in 1572, Montaigne was the first man to write

freely about himself, and not for another two centuries, until Jean Jacques Rousseau, would anyone do so with such unabashed candor again.

O gatelela gore Montaigne ke mongwadi wa mathomo wa go diriša ‘Nna’ (I) ya moanegi, mola godimo ga fao e le mohlodi wa lereo le ‘essai’. Montaigne gape ke motho wa mathomo wa go ngwala ka ga gagwe (boyena) ka bolokologi mo lebakeng la ngwagakgolo ye mebedi, go fihlela ge Jacques Rosseau a thoma go ngwala ditaodišosengwalo.

Go thwe Montaigne go ya ka Epstein (1997:17), ge a gatelela go ngwala ditaodišosengwalo ka ga bophelo bja gagwe o fo re ‘*not to dare to talk roundly of yourself betrays a defect of thought*’. Therešo ke gore le ge go thwe o be a na le bofokodi, fela e be e se bofokodi bja gagwe, ‘*I not only dare to talk about myself but to talk of nothing else but myself*’. Go bontšha o ka re ga se nnete ka gobane o bolela kudu ka ga taba yeo mo kgoboketšong ya ditaodišosengwalo tša gagawe. Le ge go le bjalo go na le se sengwe se a se boletšego, e lego ‘*I study myself more than any other subject. That is my metaphysics; that is my physics*’.

Ge Montaigne a laodiša ka ga Tempele ya Apollo ya Delphi mo nonwaneng ya go bitšwa '*Know Thyself*', go lemogwa ka fao a dirišitšego 'Nna' (I) ka gona. Taodišosengwalo yeo ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tše a go di ngwala ka 1570 ge a sa na le mengwaga ye 37. Tše ka moka di hlaloša ka fao Montaigne a dumelago gore motho a itsebe ka boyena, '*I would rather be an expert on me than on Cicero*'. Ditaba tše di tšwelela mo go taodišosengwalo ya go bitšwa '*On Experience*', mola mo go '*On Physiognomy*' a ngwadile gore '*I am wondering off the point when I write about anything else, cheating my subject of me*'. Se bohlokwa ke gore go lemogwa gore o dirile dinyakišišo ka ga gagwe; go tloga go tsebo ya gagwe, o dumetše tshedimošo le tsebo ka moka tša go latela ka morago.

Le ge Montaigne a ka be a se a ngwale ka ga bophelo bja gagwe, balatedi ba gagwe ba ka be ba ngwadile ka ga mešomo ya gagwe. Mešomo (ditaodišosengwalo) ya (tša) Montaigne e (di) dirile gore a tume nakong ya gagwe le lehono. Se se makatšago ka ga mešomo yeo, ke gore Montaigne ga se a ka a lapišwa ke go ngwala ka tša bophelo bja gagwe. Ka go realo, go ka thwe, Montaigne o be a na le mpho ye e makatšago ka ga bongwadi bja ditaodišo, ka gobane le ka morago ga mengwagakgolo ye mene morago ga lehu la gagwe, batho ba be ba sa tšwela pele go bolela ka mešomo yeo ya gagwe. Ke ka fao Walker (1915:51) a rego:

In many ways Montaigne was a startlingly original and independent thinker; but this can only be appreciated if one has some knowledge of relevant contemporary and earlier thought, for the most fundamental of Montaigne's new ideas and attitude have become our own unquestioned assumptions.

Magareng ga ditالente/ dimpho tše tša maemo a godimo, Montaigne o bonwa bjalo ka mothopo wa tsebo ya moswananoši. Puku ya gagwe ya go bitšwa *Essays* (1600), le ge e ngwadilwe mengwagakgolo ye mebedi ya go feta, ge e bapetšwa le mešomo ya Walker le ya Rousseau, e bonwa bjalo ka sengwalo sa sebjalebjaale sa go tshotshoma bohlaale. Walker (1915:77) o tiiša taba yeo ka go ngwala go re:

[Authors] communicate themselves to the public by some peculiar mark foreign to themselves; I - the first ever to do so - by my universal being, not as a grammarian, poet or jurisconsult but (as) Michael de Montaigne. If all complain that I talk too much about

*myself, I complain that they never even
think about their own selves.*

Taba ye e gatelela gore Montaigne ke mongwadi yo mogolo bongwading bja ditaodišosengwalo kudu ditaodišoboitaodišo.

Montaigne o belegwe ka 1533 difarong tša tatagwe bjalo ka morwa wa dimpho tša mehutahuta, yoo mediro ya gagwe e tšweletšego ka magetla gare ga mediro ya bangwadi ba bangwe mo mengwagakgolong ya mathomo ye mene. Mmagwe ke wa leloko la Bajuta ba go dula Spein yo a bego a bitšwa ka leina la Loupez goba Lopez. Epstein (1997:20) o bolela gore motho yo a tsebago ka tša bophelo bja Montaigne gabotse ke Donald Frame, ka gobane o mo hlaloša bjalo ka motho wa tsebo le kgopolo ya go bulega, wa madi a Sejuta a go kaka dipersente tše 25. Ka molomo wa gagwe Frame (Epstein, 1997:20) o re:

*Probably attributable to it in some
measure are his deep tolerance in an
age when that was not in fashion; a
rather detached attitude, typical of the
Marranos and natural in them, toward
the religion he consistently and very
conscientiously practiced [Roman*

*Catholic]; his tireless curiosity, mainly
but not solely intellectual; the
cosmopolitanism natural to the member
of a far-flung family.*

Ge a ngwala *Essays* (1600), Montaigne o hlaloša mmagwe bjalo ka motho yo bohlokwa mola tatagwe, e lego Pierre Eyquem de Montaigne, yena a mo hlaloša bjalo ka tate yo mokaone wa go phala botate ka moka ba kopane.

Morutiši wa mathomo wa Michael de Montaigne ke Motoitši yo a bego a bolela Selatini eupša e sego Sefora. Ke ka fao go sa makatšego ge yo Michael a be a bolela Selatini fela go fihlela ge a na le mengwaga ye e seelago. O be a rata kudu go bala dingwalo tša Selatini.

Ga go tsebege kudu ka tša bophelo bja gagwe ge e be e sa le yo mofsa. Go gopolwa gore o ithutile molao kua Toulouse. Ka ngwaga wa 1557 ge a na le mengwaga ye 24 e be e le mokanseliri goba masetrata motseng wa gabo wa Bordeaux. O nyetše mosadi ka 1565, gomme ba lahlegelwa ke yo mongwe wa bana ba bona, mosetsana, wa go bitšwa Léonor.

Morago ga lehu la tatagwe ka 1558, Michael a fetoga hlogo ya lapa le go laola ditseka ka moka tša lapa. Go ya ka kganyogo ya tatagwe, o ile a fetolela taodišosengwalo ya Raymond Sebond ya go bitšwa ‘*Natural Theology*’ go tšwa go Selatini go ya go Sefora, gomme ya gatišwa ka 1569. Ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tše telele ya go bitšwa ‘*Apology for Raymond Sebond*’ ya go ngwalwa ke Michael de Montaigne. O rotše modiro wa go ba nkgetheng wa Bordeaux ka 1570 gomme a tsenela tša bongwadi bja ditaodišosengwalo.

Puku ya ditaodišosengwalo ya Montaigne ya go bitšwa *Essays* (1600) ke ye nngwe ya dipuku tša go tuma lefaseng ka bophara. Godimo ga moo e akaretšwa go ba ye nngwe ya dipuku tše kgolo tša thulaganyo ya mmakgonthe ya taodišosengwalo lefaseng ka bophara.

Montaigne o be a rata go ngwala ditaodišosengwalo tša histori le tša setšo ka gobane o be a gopola gore mohutana wo wa ditaodišosengwalo o lokile. Mokgwa wa Montaigne wa go ngwala ditaodišosengwalo, o theilwe godimo ga lenaneo le le rilego. Epstein (1997:22) o tsopola mosekaseki wa go bitšwa Auerbach mo go *Mimesis* (Epstein, 1997:22) ge a hlaloša gore Montaigne o be a šišinya gore lentšu le taodišo go ya ka fao a le dirišago ka gona, le ka bonwa bjalo ka ‘*Tests Upon One’s Self*’ (Epstein,1997:22) goba ‘*Self-Try-Out*’. Go iša pele, Montaigne o be a šomiša filosofi ya bogologolo ya Socrates ge a be a ngwala ditaodišosengwalo tša

gagwe. Go tšwela pele o bolela gore Montaigne o be a šomiša mokgwa wa go tsoma nnete wa go ngwala ditaodišo ka gobane o be a gopola gore go ngwala ka se o se tsebago go phala go ngwala ka se o sa se tsebego. Ke ka fao mo ditaodišongsengwalo tša gagwe tša mathomo tša go gatišwa mo go *Essais* (1600) a ngwadile gore ‘*man is indeed miraculously vain, various, and wandering*’ (Epstein, 1997:23).

Le ge go le bjalo, Montaigne o bile le mathata ge a be a ngwala ditaodišosengwalo tša gagwe. Ge a hlaloša mathata ao, Epstein (1997) gona mo letlakaleng leo, o re:

From this failure - a failure that nearly resulted in a nervous breakdown - Montaigne came to discover his form. ‘Where I seek myself I cannot find myself’, he writes; ‘I discover myself more by accident than by inquiring into my judgement’.

Mo ditaodišongsengwalo tša gagwe tša mathomo o thomile ka go amogela kgopolo ya bangwadi ba bogologolo yeo e bego e dikologa dikgopolong le maitemogelong a gagwe. Ditaetšonyakišišo tša gagwe di be di itshamile kudu ka ditaetšonyakišišo tša bangwadi ba

bogologolo, bjalo ka Seneca le Plutarch. Ke ka fao go sa makatšego ge a bile a bolela gore bogolo bja *Essais* (1600) bo theilwe godimo ga ‘*Seneca and Plutarch’s spoils*’. Puku yeo ya gagwe ya ditaodišosengwalo tše 107, mohlomongwe ge go hlokometšwe bogolo bja yona, e ka arolwa ka dikgaolo tše di rilego. Ditaodišosengwalo tše di fapana go ya ka botelele, ke go re, di farologana go tloga go taodišosengwalo ya letlakala le tee go fihla go taodišosengwalo ya matlakala a makgolo a mabedi. Montaigne o bitša ditaodišosengwalo tše gore ke motswako wo o hlakahlakanego, seo go thwego ka Sefora go ya ka Dobrée (1946:26) ke ‘*des excréments d’un viel esprit*’, ke go re, ke mašaledi a moya wa bogologolo.

Mongwalelo wa Montaigne e be e le wa kgegeo, thaloko, tshwantšhišo, ebile wa go nona ka ditshwantšhokgopolo, godimo ga moo gape o tshotshoma ka bonolo, boleta le mabobo, gapegape le go hloka boikakanyetšo. Ge a tiiša seo Donald Frame (Epstein, 1997:24) o bolela gore mongwalelo woo o amana le ‘*a happy incapacity for expressing it other than concretely*’. Seo se gatelela gore le ge mafoko a gagwe o ka re ga a latelane gabotse, fela a na le ditlhalošo tše di kwagalago. O be a sa dume gore batho ba bolele gore mongwalelo wa gagwe ke wo mokaone. Go ka thwe, mongwalelo wa Montaigne ke wa mongwadi yo a tshepagalago. Ka go realo go ka gatelelwa gore mongwalelo wa Montaigne ke wa nnete le botshepegi

ge o bapetšwa le wa bangwadi ba paka ya gagwe. Go ka gatelelwa gore Montaigne o bolela le rena ka gobane a re bolelela.

Ge dikgoboketšo tša mathomo tše pedi go tšwa go tše tharo tša *Essays* (1600) di gatišwa ka 1580, di ile tša ratwa kudu mmarakeng, ke go re, di ile tša rekwa go feta tše dingwe. Mokgwa wa go diriša bokgoni bja borutegi, ga se seo Montaigne a bego a se diriša mo ditaodišosengwalo tša gagwe. Mabapi le go latelanya dikgopolo, ga se seo Montaigne a bego a se rata, ka gobane taba yeo ka nako e ka no thulana le kelelo ya dikgopolo.

Ge go balwa ditaodišosengwalo tša Montaigne, go tla lemogwa gore ke monna wa Modimo le ge e le gore go na le babadi ba bangwe ba ditaodišosengwalo tša gagwe, bao ba bolelago gore ge go balwa taodišosengwalo ya '*Apology for Raymond Sebond*, go tlo lemogwa gore o be a thulana le Sekriste. Se bohlokwa ke gore bogolo bja ditaodišosengwalo tša *Essays* (1600) bo tšweletša gore Montaigne ke motho wa tumelo ya bogologolo ya Kereke ya Katoliki ya Roma.

Ditaodišosengwalo tša Montaigne ke tša go ruta e sego tša go rera. O be a lemoga gore go na le mapheko ao a bonalago ge a ngwala ka tša bophelo bja gagwe. Ka lebaka leo, o be a diriša kgegeo ye e nepagetšego mo mabakeng a a nepagetšego. Go ya ka Montaigne, ke phošo go aroganya mmele, pelo le moya, ka gobane dilo tšeo di bopa

motho. Kgopolo yeo o e tšweletša gabotse mo ditaodišongsengwalo tša gagwe tše di fapafapanego.

3.4 KAKARETŠO

Go akaretša tša bongwadi bja Michael de Montaigne go ka no thwe, go fapana le bangwadi ba bangwe, Montaigne o be a sa tšhabe go ngwala ka mafokodi a gagwe. Godimo ga dilo tšeo ka moka, o be a kwešiša gore lefase ke lefelo la meragelo ya mathata moo bantlhoi ba kakago banthati. Ka go realo, go ka thwe, Montaigne o be a tsebega kudu historing ya dingwalo, gagolo tša ditaodišosengwalo, go tloga bogologolong go fihla lehono. Mediro ya gagwe ya ditaodišo sengwalo e be e mo laodiša bjalo ka mongwadi yo ditaodišosengwalo tša gagwe di fetoletšwego malemeng a a fapafapanego. Moloko wo mongwe le wo mongwe o ikhweleditše thuto go tšwa go ditaodišosengwalo tša *Essais* (1600). Montaigne o be a le mongwadi wa go rata bophelo le nnete. Go feta fao, ga go mongwadi yo a holofelago gore o ngwadile mo go tlalago seatla go feta Montaigne, ebile ga go mongwadi yo a ititiago sefega go phala Michael de Montaigne mabapi le mešomo ya ditaodišosengwalo.